

УДК 343.144: 343.234

ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ ст. 45 КК УКРАЇНИ (ДІЙОВЕ КАЯТТЯ): ЮРИДИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Чижаєв В.І.

Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті виокремлені юридично-правові аспекти щодо підстави, умов та поєднання елементів звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям. Робляться пропозиції щодо вдосконалення складових елементів, доповнених із змінами.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, особа, звільнення, дійове каяття, щире каяття, злочин, підстава, відшкодування.

Постановка проблеми. Побудова в Україні сучасної європейської демократичної правової держави, формування повноцінного громадянського суспільства, проголошення людини (її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки) Конституцією України найвищою соціальною цінністю потребують більш активної реалізації відновлювальної функції кримінального права, диверсифікації засобів її виконання [1]. Це зумовлює необхідність створення найбільш дієвих юридично-правових механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів, метою і завданням яких є забезпечення прав потерпілих від злочинів осіб та інтересів держави шляхом звільнення осіб від кримінальної відповідальності та закриття кримінальних справ за nereабілітуючих обставин [7]. Одним з елементів цього є використання пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини, за умови їх позитивної посткримінальної поведінки, що сприяє досягненню оптимальних результатів у згладжуванні заподіяної злочином шкоди, компенсації та відшкодування за завдані збитки.

Дослідження проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям обумовлюється необхідністю і значущістю в сучасному кримінальному праві України інституту заохочення до соціально корисної поведінки. Доволі часто виникають ситуації, у яких реалізація кримінальної відповідальності, як державний засіб протидії злочинності з його імперативними санкціями (нормами) є недоцільною, нерациональною, а іноді й негуманною, що не завжди призводить до досягнення позитивних і результативних зрушень, бажаних для суспільства. Передусім це стосується випадків учинення особою вперше злочину невеликої тяжкості, після якого вона розкаялася, її наступні дії були спрямовані на зменшення шкідливих наслідків скоєного, на надання допомоги правоохоронним органам у розкритті вчиненого злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання окремих юридично-правових аспектів (щодо дослідження поняття, змісту, видів, обставин, що пом'якшують покарання, аналізу заохочувальних норм кримінального права та посткримінальної поведінки, дослідження питань компромісу в кримінальному праві тощо) вивчення даного виду звільнення особи від кримінальної відповідальності присвячено праці Ю.В. Бауліна, Г.І. Глобенко, М.Є. Григор'євої, Л.А. Долиненко, Т.І. Никифорова, М.І. Бажанова, Л.Л. Кругликова, Г.І. Чечеля, В.А. Слонського, І.Є. Звечаровського, Ендольцевої А.В., Р.А. Сабітова, Х.Д. Алікперова, Г.О. Усатого, О.О. Житного, М.Є. Григор'євої та інших [9, с. 4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення суттєвих питань, диску-

сійність проблем, аспектів, пов'язаних з інститутом дійового каяття особи, є за своєю юридично-правовою природою актуальними як для науки сучасного українського кримінального права, маючи велике значення для подальшого його покращення шляхом вдосконалення положень норм КК України, так і для практики його використання.

Мета статті. Мета даного дослідження увібрала в себе виокремлення підстав, умов та поєднання елементів як невід'ємних юридично-правових аспектів розкриття інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 45 КК України у зв'язку з дійовим каяттям, що є актуальним для науково-теоретичного вдосконалення й правильності практичного розуміння для реалізації.

Виклад основного матеріалу. Крок за кроком законодавець запроваджує певні новачки (новели, норми) у кримінальному законодавстві, вдосконалюючи тим самим принципи справедливості, гуманізації кримінального законодавства на сучасному етапі розвитку національної державності як об'єктивної необхідності, зумовленої політичними, соціальними, економічними, організаційними, світоглядними, духовними змінами у суспільному житті, що торкаються криміналізації та педагогізації суспільно-небезпечних діянь, встановлює нові кримінальні покарання, що не пов'язані із позбавленням засудженого особистої свободи, передбачає новітні способи вирішення кримінально-правових конфліктів, які забезпечують повне відшкодування потерпілому заподіяної фізичної, майнової, моральної та іншої шкоди тощо. Однією з таких новел є норма про звільнення від кримінальної відповідальності особи у зв'язку з її дійовим каяттям, сформульована в ст. 45 КК України. Вочевидь, що в даному випадку закон передбачає обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Дійове каяття, як певна форма позитивної посткримінальної поведінки особи після вчинення злочину, що заохочена з боку держави, є безумовною підставою для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності. Тобто за загальним правилом дійове каяття, не виключає, а лише пом'якшує кримінальну відповідальність. Тому закон надає даному кримінально-правовому явищу значення обставини, що звільняє від кримінальної відповідальності, тільки при наявності певної умови [18].

Згідно зі ст. 45 КК України звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям здійснюється за наявності наступних умов:

1) особа вчинила злочин уперше. Згідно з п. 3 постанови Пленуму від 23 грудня 2005 р., № 12 такою, яка вчинила злочин вперше, вважається особа, котра раніше не вчиняла злочинів або раніше вчи-

нила злочин, що втратив правове значення, наприклад, якщо особа була звільнена від кримінальної відповідальності або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято (ст. 32 КК України) [3; 13; 15, с. 102]. Як відзначає О.О. Дудоров у контексті буквального юридично-правового тлумачення даної норми, що наводить на думку стосовно позиції допущення законом звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка раніше вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин [8].

Слід зауважити, що про вчинення злочину вперше може свідчити відсутність у особи судимості за раніше вчинений злочин будь-якої тяжкості, а так само відсутність кримінальної справи, порушеної у зв'язку із вчиненням особою злочину будь-якої тяжкості. Особами, які вчинили злочин вперше, вважаються:

- реабілітовані особи;
- особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання;
- особи, котрі відбули покарання за діяння, злочинність і караність яких усунені законом (відповідно до частин 3 і ч. 4 ст. 88 КК України вони визнаються такими, що не мають судимості);
- ті, кого за раніше пред'явленим обвинуваченням судом було виправдано;
- хто раніше, хоч і вчинив кримінально каране діяння, проте в установленому законом порядку був звільнений від кримінальної відповідальності [17, с. 580].

Формулювання “особа, яка вперше вчинила злочин...” фактично дозволяє звільняти особу від кримінальної відповідальності необмежену кількість разів, що нівелює профілактичне навантаження на відповідні статті КК України. Так, Х.Д. Аликперов та О.О. Житний вважають, що один із підходів до розв'язання зазначеної проблеми полягає у закріпленні у КК України умовного характеру деяких видів звільнення від кримінальної відповідальності з тим, щоб особа протягом кількох (2-3 років) відчувала над собою “незримий меч кримінального закону” [4, с. 18; 10, с. 66-67]. Ми поділяємо правову точку зору Ю.В. Бауліна, який говорить про встановлення розгалуженої системи обов'язків і обмежень, що покладаються на звільнену від відповідальності особу протягом певного випробувального строку – періоду контрольованої ресоціалізації [6, с. 78].

Вчинення тривалого або продовжуваного злочину, двох або більше злочинів, які утворюють ідеальну сукупність, не може бути перепорою для застосування ст. 45 КК України. Також, вперше вчиненим вважається злочин, вчинений після звільнення особи від кримінальної відповідальності, на підставах передбачених ст.ст. 45, 46, 47, 48, 49, 86, 87, ч. 1 ст. 97, 106 КК України [14, с. 94].

У юридичній літературі стверджується, що особою, яка вчинила злочин вперше, також визнається особа, яка раніше вчинила злочин на території іноземної держави [16, с. 43-44].

2) діяння належить до злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості, тобто умисного або необережного злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання (статті 24, 25 КК України). Злочином невеликої тяжкості як передумовою застосування ст. 45 КК України визнається не тільки закінчений злочин, а й замах на такий злочин, оскільки згідно зі ст. 16 КК України санкцією незакінченого злочину є санкція відповідної статті Особливої частини КК України, що

передбачає закінчений злочин невеликої тяжкості. Разом з тим не може визнаватися зазначеною передумовою при-готування до такого злочину, оскільки згідно з ч. 2 ст. 14 КК України готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності [11].

Згідно з ч. 3 ст. 12 КК України злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Законодавець конкретизує особливість, вказуючи на те, що злочин середньої тяжкості повинен бути вчинений з необережності як форми вини (ст. 25 КК України). Це, наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони чи при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (статті 118, 124 КК України), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України) та ін. [12, с. 306].

Поряд з цим, з 2001 по 2008 рр. таке звільнення було можливе лише за вперше вчинений злочин невеликої тяжкості. Саме з 15.04.2008 р. (п. 18 Ст. 69-1 Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності”), у зв'язку з гуманізацією кримінальної відповідальності, дана норма зазнала змін – законодавець, крім злочину невеликої тяжкості доповнив ще й необережний злочин середньої тяжкості, що розширило можливість застосування даної статті до більшої кількості злочинних діянь [2].

Дія ст. 45 КК України розповсюджується на осіб, що вчинили одиничний злочин (триваючий, продовжуваний), бо в цьому випадку відсутня множинність.

3) встановлено позитивну посткримінальну поведінку винного, яка дістає вияв у поєднанні таких елементів: щирому каятті особи; активному сприянні розкриттю злочину; повному відшкодуванні завданих збитків або усуненні заподіяної шкоди, факт якої повинен бути встановлений тільки тоді, коли вчиненим злочином потерпілому були заподіяні збитки. З огляду на це, відсутність одного з зазначених елементів виключає можливість застосування до особи підстави для звільнення.

Так, за даними судової статистики за I-ші півріччя 2008-2010, 2012 рр. судами загальної юрисдикції звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: 1,5 тис., 1,1 тис., 1,5 тис. та 885 осіб відповідно [5]. Наведені статистичні дані свідчать про збереження відносно сталої тенденції до гуманного відношення державних органів, в особі суду, до кримінально-правових правопорушень, суспільно небезпечних діянь осіб на підставі їх дійового каяття у вчинених злочинах.

Висновки та пропозиції. На нашу думку та з погляду на юридично-правові аспекти каяття як однієї з правових підстав інституту звільнення від кримінальної відповідальності, у поєднанні сукупності своїх елементів (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих цією особою збитків або усунення заподіяної шкоди) є безпосереднім прийняттям рішенням щодо особи, яка вчинила злочинне діяння, з метою уникнення санкціонованої державою кримінально-правової відповідальності та зняття обов'язку перетерплювання його негативних посткримінальних наслідків.

Досягнення “певного кримінально-правового компромісу з винним”, узгодженого в межах про-

яву гуманізації законодавства, на підставі ст. 45 КК України не повинно виключатись у тому разі, коли винуватий об'єктивно позбавлений можливості виконати всі вимоги щодо права на звільнення від кримінальної відповідальності, встановлені цією нормою.

Доцільним, на наш погляд, орієнтуючись на встановлені у ст. 49 КК України строки давності, внести зміни до норм КК України з метою врегулювання питання правової заборони повторного звільнення від кримінальної відповідальності за передбаченими в законі підставами протягом певного строку.

З метою вдосконалення надійності і доступності методу пізнання необхідно доповнити відповідну норму із наступними змінами: "... щиро покаялася, повністю визнаючи свою вину у вчиненому злочині". Адже постає питання не виключеної можливості імітації каяття або недостовірного каяття (наприклад, у випадку самообмови). Так, з огляду на це,

виражене словесно і закріплене письмово визнання особою своєї вини у злочині не завжди є проявом саме щирого каяття, оскільки може поєднуватись з критики чинного законодавства, виправдовуванням своєї протиправної поведінки.

Для мінімізації перешкоджанню формалізації вимог до позитивної посткримінальної поведінки особи і зниженню небезпеки перетворення звільнення від кримінальної відповідальності де-факто з обов'язкового на факультативне, відповідну норму доповнити із наступними змінами: "... активно або пасивно (звичайно) сприяла розкриттю злочину".

Норму ст. 45 КК України в частині реального відшкодування у повному обсязі завданих збитків та усунення заподіяної шкоди, як фактичних дій по усуненню негативних наслідків вчиненого злочину, доповнити із наступними змінами: "...повністю відшкодувала завдані нею збитки й упущену вигоду або усунула заподіяну шкоду."

Список літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – 30. – Ст. 141.
2. Закон України від 15.04.2008 р., № 270-VI "Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності" // Відомості Верховної Ради України. – 2008 р. – № 24. – Ст. 236.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
4. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности / Х.Д. Аликперов. – Москва-Воронеж, 2001. – С. 18.
5. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у І-шій півріччя 2008-2010, 2012 рр. (за даними судової статистики) / Інформаційний сервер Верховного Суду України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
7. Дроздов О.М. Кримінально-процесуальні аспекти звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О.М. Дроздов // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 41-44.
8. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / Дудоров О.О.; [Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького] / МВС України; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
9. Житний О.О. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право" / О.О. Житний. – Націон. університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 21 с.
10. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О.О. Житний. – Х.: Вид-во НУВС, 2004. – С. 66-67.
11. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 454 с.
13. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 7-ме, перероб. та доп. / Відп. ред. Є.С. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2011. – 824 с.
14. Кримінальна правотворчість (Гуманізація кримінального законодавства): Навч. посібник / Автор – упорядн.: П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ: ДВНЗ "Національний гірничий університет", 2011. – 336 с.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р., № 12 "Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
16. Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 43-44.
17. Українське кримінальне право. Загальна частина: Підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
18. Ярош В.В. Дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, передбачена загальною частиною Кримінального кодексу України / В.В. Ярош // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1244-1250 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13yvkkku.pdf>.

Чижаев В.И.

Институт последипломного образования
Киевского национального университета имени Тараса Шевченка

ОСВОБОЖДЕНИЕ ЛИЦА ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ, ПРЕДУСМОТРЕННОЕ СТ. 45 УК УКРАИНЫ (ДЕЯТЕЛЬНОЕ РАСКАЯНИЕ): ЮРИДИЧЕСКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье выделены юридически правовые аспекты относительно оснований, условий и объединения элементов освобождения лица от уголовной ответственности, предусмотренного ст. 45 УК Украины в связи с деятельным раскаянием. Делаются предложения по усовершенствованию составляющих элементов, дополненных с изменениями.

Ключевые слова: криминальная ответственность, лицо, освобождение, деятельное раскаяние, искреннее раскаяние, преступление, основание, возмещение.

Chyzaiev V.I.

Institute of Postgraduate Education
Taras Shevchenko National University of Kyiv

PERSON'S EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY UNDER ART. 45 OF THE CC OF UKRAINE (EFFECTIVE CONFESSION): LEGAL ASPECTS

Summary

The article singled out legal and regulatory aspects of the grounds, conditions, and combining elements of person's exemption from criminal liability under art. 45 of the Criminal Code of Ukraine due to effective confession. Making some proposals to improving components supplemented with changes.

Key words: criminal responsibility, person, exemption, effective confession, contrition, crime, basis, reimbursement.